

HET SNAPGEVOEL

HERMAN DE REGT & HANS DOOREMALEN

HET
SNAP-
GEVOEL

HOE DE ILLUSIE VAN BEGRIP
ONS DENKEN GIJZELT

Boom | Amsterdam

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2015

© Herman de Regt & Hans Dooremalen, 2015

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bart van den Tooren

Verzorging binnenwerk: image realize

Foto auteurs: Milou Rabelink

ISBN 978 94 6105 679 5

NUR 600, 730

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
Leeswijzer	13
Hoofdstuk 1: Conclusies uit illusies	15
Over cognitieve gevoelens	
Hoofdstuk 2: Op weg naar een psychologie van het snapgevoel	39
Bacon, Hume, Darwin, Peirce, Dewey, Quine	
Hoofdstuk 3: Lust van het vlees en lust van de geest	79
Oorsprong van het snapgevoel	
Hoofdstuk 4: Denken in metaforen	101
Bron van onterechte snapgevoelens	
Hoofdstuk 5: Het Monty Hall-dilemma	123
Een onterecht enigmagevoel	
Hoofdstuk 6: Het gevoel van vrije wil	151
Een onterecht snapgevoel	
Hoofdstuk 7: Liever een aap als voorouder	175
Een terecht snapgevoel	
Hoofdstuk 8: Ken jezelf!	197
Een humeaanse roep om psychologie op school	
Noten	211
Literatuur	225
Register	239
Over de auteurs	243
Van dezelfde auteurs	245

Het is niet genoeg zo nu en dan een dorp of een kasteel aan de grens in te nemen; we moeten opmarcheren naar de hoofdstad of het centrum van de wetenschap, naar de menselijke natuur zelf. Zijn we heer en meester in dit centrum, dan kunnen we rekenen op een gemakkelijke overwinning overal elders. Vanuit deze standplaats kunnen we onze veroveringen uitstrekken over alle wetenschappen die nauwer samenhangen met het menselijk leven. Daarna kunnen we op ons gemak die wetenschappen exploreren, die alleen het onderwerp zijn van onze nieuwsgierigheid. Alleen de menswetenschap brengt uitsluitend over belangrijke kwesties, en we kunnen geen enkele conclusie trekken zonder bekend te raken met die wetenschap. Door de ambitie te hebben om de principes van de menselijke natuur te verklaren, scheppen wij in feite een compleet wetenschappelijk gebouw, dat rust op bijna geheel nieuwe fundamenten, die uitsluitend zekerheid kunnen geven.

David Hume (1739)

VOORWOORD

Het volgende scenario zal velen bekend in de oren klinken. Je bent op een feestje of op je werk met iemand in een hevige discussie verwickeld. Maar als je je gesprekspartner na verloop van tijd vraagt wat nu feitelijk het argument voor zijn of haar positie is, krijg je uiteindelijk het antwoord dat hij of zij ‘het gewoon zo voelt’. En misschien moet jij eerlijkheidshalve toegeven dat ook voor jouw argument geldt dat het niet verder gaat dan je gevoel. De discussie eindigt met de constatering dat jullie blijkbaar tegengestelde gevoelens hebben.

Mensen menen vaak iets te weten enkel op basis van hun gevoelens. Maar is ons gevoel als bron van kennis wel betrouwbaar? In dit boek onderzoeken we een heel specifiek gevoel dat een fundamentele rol speelt in het tot stand komen van onze overtuigingen. Het betreft het gevoel dat we hebben wanneer we iets snappen of begrijpen. Wij noemen dit *het snapgevoel*, simpel gezegd: het aangename gevoel dat je hebt als je iets snapt. In dit boek onderzoeken we wanneer dit snapgevoel betrouwbaar is en wanneer het ons misleidt, wanneer het ons leidt naar ware opvattingen en wanneer het slechts de illusie van begrip creëert.

Omdat het snapgevoel aangenaam voelt, zijn we voortdurend gericht op het zoeken naar begrip. Zolang we in het duister tasten, voelen we een irritatie of frustratie, maar zodra we iets snappen, voelen we ons goed. Het snapgevoel helpt ons zo te streven naar begrip. Dat is een goede zaak. Immers, begrip van de wereld maakt dat je handelingen op grond van dat begrip, normaal gesproken, succesvol zullen zijn. Als je iets begrijpt weet je wat je kunt verwach-

ten en anticipeer je daar op. Als je iets begrijpt weet je wat je moet doen en bereik je je doel.

Wel is het zo dat het sterke en prettige snapgevoel onze overtuigingen gemakkelijk immuun maakt voor kritiek. Waarom zouden we immers willen terugvallen in een onaangename toestand van irritatie en frustratie? Als we al toegeven dat we fout zitten, en dus het snapgevoel dreigen te verliezen, dan rusten we niet totdat we het snapgevoel opnieuw hebben. Alle mensen verlangen van nature naar het snapgevoel. Zo bepaalt het snapgevoel in hoge mate hoe wij denken over anderen, onszelf en de wereld.

Het snapgevoel zorgt ervoor dat een overtuiging *voelt* als een verklaring. Maar wat als het snapgevoel niet terecht is? Wat als je overtuiging eigenlijk niet gepaard zou moeten gaan met het gevoel dat je snapt hoe het zit? We zullen laten zien hoe het snapgevoel ons kan misleiden. We verkeren dan in de waan iets te begrijpen, maar in werkelijkheid zitten we fout. We zijn het slachtoffer van ons natuurlijke snapgevoel. Wanneer we vervolgens handelen op grond van dat illusoire begrip, lopen we een reëel risico onszelf of anderen schade toe te brengen.

Het snapgevoel toont aan de ene kant de schitterende eigenschap van mensen om altijd weer te willen weten hoe het zit en niet te rusten tot er begrip gewonnen is van de wereld waarin we leven. Aan de andere kant toont het de kwetsbare eigenschap van mensen om *dat* te geloven wat als begrip *gevoeld* wordt en aan dit snapgevoel overgeleverd te zijn – ook waar we fout zitten en het snapgevoel ons denken juist vertroebelt. Het snapgevoel zou weleens een hele basale *bias* kunnen zijn die ten grondslag ligt aan vele andere *bias*es – instinctieve vuistregels die normaal gesproken in ons voordeel werken, maar onder bepaalde omstandigheden juist verkeerd uitpakken.

Met behulp van de wetenschap kunnen we leren inzien hoe wij begrijpen en achterhalen wanneer en hoe de illusie van begrip ons denken gijzelt. Net als in ons eerdere boek, *Wat een onzin! Wetenschap en het paranormale*, gebruiken we de wetenschap om het pad te verlichten dat naar een betrouwbaar beeld van de wereld en van onszelf leidt. Als we wetenschappelijk weten onder welke condities wij een onterecht snapgevoel hebben en ons denken in de ban raakt van de illusie van begrip, dan kunnen we ons tegen die illusie wapenen.

We zijn in staat het risico dat gepaard gaat met het hebben van onterechte snapgevoelens te vermijden. Dat vergt wel dat we elke nieuwe generatie op het juiste moment moeten leren hoe en wanneer de illusie van begrip ons denken zal gijzelen. Vandaar dat ons boek uitmond in een heel concreet voorstel om zo snel mogelijk op middelbare scholen psychologie op te nemen in het curriculum. Immers, zodra we onszelf beter kennen, juist met betrekking tot de ingebouwde of aangeleerde instincten van ons denken (zoals het snapgevoel), kunnen we een hoop volstrekt onjuiste overtuigingen ontlopen waartoe onze interactie met de wereld ons normaliter verleidt. Zoals de filosoof David Hume zei: ‘Zijn we heer en meester in dit centrum [dat wil zeggen: de menselijke natuur zelf], dan kunnen we rekenen op een gemakkelijke overwinning overal elders. Vanuit deze standplaats kunnen we onze veroveringen uitstrekken over alle wetenschappen die nauwer samenhangen met het menselijk leven.’

Alleen met behulp van de wetenschap kunnen we erachter komen wanneer en hoe de illusie van begrip ons denken gijzelt. Helaas is er nog maar weinig empirisch onderzoek gedaan naar het snapgevoel, dus veel van wat we in dit boek uiteenzetten, is tentatief en hypothetisch van aard. We kunnen alleen maar hopen dat er in de toekomst meer wetenschappelijk onderzoek gedaan zal worden naar het snapgevoel.

Ten slotte danken wij Tilman Andris, Rick Dooremalen, Janneke van Gog, Has Klerx, Michaël Kraa, Ivy Timmermans en Rob van de Ven voor inhoudelijk commentaar, hulp en suggesties bij ons onderzoek. Kyra Nelissen en Milou Rabelink dienden als proeflezers om te zien of zij een snapgevoel kregen bij onze complexe argumentatie. Verder was Chiel Bertens uiteraard een onmisbare *sparring partner*, en waren alle drie de meiden in de Reeshof (Elvira, Hilde en Sofie) als vanouds een onvergetelijke bron van dagelijkse inspiratie. Dank!

Inmiddels weten wij niet beter dan dat Uitgeverij Boom (Amsterdam) ‘onze’ uitgever is. We danken Wouter van Gils en Niels Cornelissen voor het vertrouwen dat ze ook nu weer hielden in het schrijven van dit filosofische werk. Redactieondersteuning werd deze keer geboden door Rinse Kruithof, Sophie Verhappen en Ties Derks.

Tilburg, oktober 2015

LEESWIJZER

Ons betoog rond het snapgevoel kent een flink aantal stappen. We geven daarom *een korte leeswijzer van de argumentatie*:

Er zijn cognitieve gevoelens. Meestal zijn zulke gevoelens betrouwbare gidsen richting de waarheid, maar ze kunnen ons ook op een dwaalspoor zetten. Het snapgevoel is zo'n cognitief gevoel.

Wetenschap is alleen maar relevant voor een kentheoretisch verschijnsel zoals het snapgevoel binnen een zogenaamd *naturalistisch* filosofisch raamwerk. We schetsen dit raamwerk in een lang hoofdstuk twee, maar hebben daarna wel de handen vrij om, ook als filosofen, alle relevante wetenschap te gebruiken om het concept van het snapgevoel te verhelderen.

Onze hypothese: het snapgevoel is ontstaan in een darwiniaans proces van evolutie door natuurlijke selectie. Het is evolutionair voordelig dat verklaringen goed voelen. We worden door neurotransmitters gestimuleerd op zoek te gaan naar het aangename gevoel dat gepaard gaat met het vinden van verklaringen. Zolang het snapgevoel betrokken blijft op wat voor mensen observeerbaar is, en op wat begrepen kan worden in termen van dingen die letterlijk botsen, zal het snapgevoel zeer betrouwbaar zijn als instrument om kennis te vergaren. Maar zodra de menselijke taal zich mengt in dit proces, worden *metaforen* aangegrepen om het aangename gevoel van het snappen gemakkelijk te genereren, zonder dat er werkelijk begrip is! We hebben dan een onterecht snapgevoel. Zo wordt het snapgevoel een *bias*: we denken de dingen mechanistisch te snappen in termen van botsingen, maar omdat het slechts gaat om botsingsmetaforen, is er alleen de illusie van begrip.

Metaforen in onze taal spelen dus een cruciale rol bij het beter begrijpen van het snapgevoel. We leggen uit wat metaforen zijn en hoe botsingsmetaforen maken dat ons snapgevoel ons denken gijzelt en een *bias* wordt.

Voorbeeld 1. Zolang we niet zien dat iets te begrijpen is in termen van (letterlijke) botsingen, zullen we het terechte snapgevoel missen. We illustreren dit aan de hand van het beroemde Monty Hall-dilemma (het driedeurenprobleem).

Voorbeeld 2. Onze taal laat ons in botsingsmetaforen spreken over de vrije wil die ons handelen veroorzaakt, een vrije wil die ons lichaam voortduwt en voortstuwt. Zo roept de taal een onterecht snapgevoel van vrije wil in ons op. We verkeren in de waan een vrije wil te hebben en ons denken wordt zo gegijzeld door een onterecht snapgevoel! Het *gevoel* van vrije wil bestaat, maar de vrije wil bestaat niet. Wetenschappelijk onderzoek ondersteunt dit.

Voorbeeld 3. Het snapgevoel bij de evolutietheorie van Darwin is terecht zolang we ons beperken tot observeerbare zaken waarvoor darwiniaanse (botsings)verklaringen worden gegeven. Meer in het algemeen geldt dat wetenschap maar terechte snapgevoelens genereert, daar waar we observeerbare botsingen in kaart brengen en voorspellen.

Het is belangrijk dat we ons denken zo goed mogelijk trainen om het nadelige effect van *biases* te minimaliseren. Gedrag als uitdrukking van onware overtuigingen draagt het risico op leed met zich mee. Jonge mensen vroegtijdig informeren over wetenschappelijke psychologische inzichten kan een belangrijk leereffect opleveren en voorkomen dat zij er onjuiste overtuigingen op na houden. Psychologie hoort dus zo snel mogelijk een regulier vak op de middelbare school te worden.

We hopen dat met deze leeswijzer onze argumentatie alvast in die mate verklapt is dat het de lezer helpt ons boek te begrijpen.